

# Milletlerin Zenginliğinin 200. Yıldönümü : 1776-1976

## ADAM SMITH'İN DAR ANLAMDA 'EKONOMİK' OLMAKTAN ÇOK 'SOSYAL' BÜTÜNLEŞME TEORİSİNİN TEMEL VARSAYIMLARI ÜZERİNE BİR NOT (\*)

Dr. İsmet MUCUK

### I. GİRİŞ

Adam Smith iktisadi analiz tarihinin en büyük simalarından biri olarak ün yapmıştır. Hernekadar birçok yazar tarafından iktisat ilminin kurucusu olarak kabul edilirse de bu halâ tartışılabilir bir meseledir; fakat ünlü eseri, **Milletlerin Zenginliği**'nin (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) iktisat ilminin bellibaşlı bütün konularını ilk defa sistemli ve hayli geniş kapsamlı bir şekilde işleyen eser olduğu hususunda iktisatçılar arasında genel bir görüş birliği vardır. Mark Blaug'un ifade ettiği gibi :

«Bir kimse Adam Smith'in iktisat ilminin kurucusu olduğunu iddia edemez. Cantillon ya da Quesnay veya Turgot bu şerefte daha çok hak sahibidir. Fakat Cantillon'un Essai'yi, Quesnay'm makaleleri ve Turgot'un Refléxtiohs'u - en fazla uzun broşürlerdir; bir ilmin kendisi olmaktan çok, onun provası niteliğindedir. Milletlerin Zenginliği üretim ve bölüşüm teorisinin tam esasını kapsayan, bu soyut ilkeler ışığında geç-

---

(\*) Bu makalenin bazı kısımları New York Üniversitesinin İktisat Bölümü doktora programı çerçevesinde 1968 - 1969 akademik yılında - Profesör James F. Becker yönetimindeki - «İktisadi Düşünce Tarihi» kuruna sonu' an bir tebliğin bazı bölümlerinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

Bunu okumak zahmetine katlanan ve yararlı önerilerde bulunan — ancak önerilerinin bazılarını esas itibarıyla zaman kıtlığı nedeniyle gözönüne alamadığım — Prof. Dr. İdris Küçükömer'e ve Dr. Ahmet Güner Sayar'a teşekkür borçluyum.

mişin yeniden gözden geçirilmesinin yer aldığı ve hepsi de Adam Smith'in dünyayı kendisine doğru hareket eder gördüğü 'açık ve basit doğal serbesti' yüksek temasının içlerine işlediği bir dizi politika uygulamaları ile sonuçlanan, iktisat üzerine yazılmış ilk tam bir bilimsel incelemedir.» (1)

«Milletlerin Zenginliği» büyük filozof ve iktisatçı Smith tarafından iktisat olduğu kadar siyaset felsefesini de kapsayan tüm bir sosyal felsefe olarak tasarlanmıştı; bu amaç geniş ölçüde başarılıdır ama eserin yalnız iktisatla ilgili kısımları hatırlanmaktadır. (2) Joseph A. Schumpeter onu düşünce ve politika açısından 'çılgır açıcı orjinal' kabul etmekte ama «1776 yılında tamamen yeni olan tek analitik fikir, ilke veya metodu ihtiva etmediğini» ileri sürmektedir. (3) Analitik iktisatçı olarak Smith üzerine bu olumsuz — ve hayli aşırı — görüş iktisadî düşünce tarihçilerinin çoğunluğunca biraz yumuşatılmış olarak kabul edilmektedir; bununla beraber, son zamanlarda yaptığı orjinal ve ilgi uyandırıcı bir çalışmada Profesör Samuel Hollander 'Milletlerin Zenginliği'nin analitik üstünlüğünü delilleriyle belirterek bu fikre karşı çıktı. (4)

Hernekadar bazı varsayımları bugün şiddetli eleştirilere açık ise de, 'Milletlerin Zenginliği'nin etkisi o kadar büyük olmuştur ki ilk başlığının 200. yıldönümü — sosyalist ekonomiye sahip bir ülke de dahil olmak üzere — dünyanın birçok yerlerinde 1976 boyunca kutlanmış bulunuyor. (5)

(1) Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (Homewood, III. : Richard D. Irwin Inc. Revised Edition, 1968), s. 61.

(2) John Fred Bell, *A History of Economic Thought* (New York : Ronald Press Company, 1953), s. 168

(3) Joseph A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (New York : Oxford University Press, 1954) s. 185 ve s. 184, sırasıyla.

(4) Samuel Hollander, *The Economics of Adam Smith* (Toronto: Univ. of Toronto Press, 1973). Bu aşağıdaki eleştiri makalelerinden alınmıştır.

Laurence S. Moss, «The Economics of Adam Smith : Professor Hollander's Reappraisal» *History of Political Economy, Adam Smith Bicentennial Issue, Vol. 8, No. 4. Winter 1976, s. 564 - 574.*

Terence W. Hutchison, «The Bicentenary of Adam Smith», *The Economic Journal* Vol. 86, September 1976, s. 481 - 492.

(5) Tamamen veya kısmen yıldönümü kutlamalarına ayrılan toplantıların bazıları şunlardır: İktisat Tarihi Cemiyeti, Şikago, 21 - 23 Mayıs 1976; İktisadî Düşünce Tarihi Konferansı, Glasgow (Glasgow Üniversitesi) 7 - 9 Eylül 1976; Sosyal ve İktisadî Düşünce Cemiyeti, Japonya, Kanto brans toplantısı Seijo Üniversitesi, Tokyo 22 Mayıs, ve Osaka Şehir Üniversitesi toplantısı 29 Mayıs;

Bu notun amacı, bu vesile ile Smith'in 'sosyal' bütünleşme teorisinin temel varsayımlarını, bunların tarihî bakımdan ve günümüz açısından uygunluğu üzerine bir değerlendirme de yaparak gözden geçirmektir. Bilim dalmızın gelişmesinde kapsadığı yerin önemi dolayısıyla II. bölüm Adam Smith'in geçmişini — iktisatçı olmadan önce bir filozof olarak — kısaca gözden geçirecek; III. bölüm onun varsayımlarını ele alacak; IV. ve V. bölümler sırasıyla bu varsayımların tarihî bakımdan ve günümüz açısından uygunluğunu gözden geçirecektir.

## II. «FİLOZOF SMITH»TEN «İKTİSATÇI SMITH»E

Adam Smith (1723 - 1790) Glasgow Üniversitesinde eski Yunan ve Roma edebiyatları, Matematik ve filozof Profesör Francis Hutcheson yönetiminde felsefe eğitimi gördü. (6) Üstün bir talebeydi ve kendisine Oxford Üniversitesinde tahsil yapması için altı yıllık burs verildi. Glasgow'daki üç yıllık tahsilini takiben bu üniversiteye giderek altı yıl orada okudu. Edinburg'a döndükten kısa bir süre sonra İngiliz Edebiyatı üzerine konferanslar vermesi teklif edildi. Smith bu konferanslarda tam anlamıyla başarılıydı. Daha sonra eski üniversitesi Glasgow, 1751 de, onu geri çağırdı ve Mantık Profesörü olarak tayin etti; böylece onüç yıl devam eden bir öğretim kariyeri başladı. Ertesi yıl «Ahlâk Felsefesi» kürsüsü kendisine verildi.

keza aynı cemiyetin Kyushu Üniversitesinde 6 - 7 Kasım 1976 da yıllık toplantısı; Uluslararası Maliye Enstitüsünün 6 - 12 Eylülde Edinburg'daki yıllık konferansı; Toronto Üniversitesi Massey Kolejinde 9 Mart'ta Sempozyum; Brezilya'da Rio de Janeiro'da 13 - 17 Eylül'de Adam Smith Semineri; İtalyan İktisadî Düşünce Tarihçilerinin Verona'da (Veronu Üniv. de) Ekim 1976 daki 4. Millî Konferansı; Belgrat Üniversitesinde Mart 1976 da özel bir sempozyum ve ayrıca bütün halka açık konferanslar, tartışmalar ve yuvarlak masa toplantıları serisi; Kaliforniya Üniversitesinde, Santa Barbara'da 5 Şubat 1976, 'The Harry Girwetz Memorial' konferansı; Bu toplantıdaki konferans, konferansı veren tarafından bir makale olarak yayınlanmıştır: Profesör Henry W. Spiegel, «Adam Smith's Heavenly City» History of Political Economy, Adam Smith Bicentennial Issue, Vol. 8, No. 4 Winter 1976, s. 478 - 493. Diğer toplantılar şu yayımda bildirilmiştir: History of Economic Thought Newsletter, No. 17, autumn, 1976.

(6) Adam Smith'in hayatım sunarken yararlanılan kaynaklar şunlardır: William J. Barber, A History of Economic Thought (Middlesex : Penguin Books Inc, 1967) s. 23 - 30.

Bell, op. cit., s. 150 - 162.

Robert L. Heilbroner, The Worldly Philosophers (New York : Simon and Schuster, A Clarion Book 1967), s. 38 - 67;

George Soule, Ideas of the Great Economists (New York : Mentor Books, 1952), s. 38 - 46.

Bell, op. cit., s. 150 - 162.

Glasgow Üniversitesinde ahlâk felsefesi üzerine verdiği dersler dört kısma ayrılmıştı: 1. tabii teoloji; 2. ahlâk ilmi; 3. adalet ve hukuk ilmi; 4. iktisat ilmi. Ahlâk ilmini ele alan 2. kısım genişletilerek 1759 da onun önemli bir filozof olarak ününü yerleştiren **Ahlâki Duygular Teorisi** (The Theory of Moral Sentiments) adlı kitap geliştirildi. Bu kitap Smith'in daha sonraki eseri «Milletlerin Zenginliği»nin felsefi temellerini teşkil etti.

Glasgow derslerinin 4. kısmı 'adalet ilkesi üzerine değil de amaca uygunluk ilkesi üzerine kurulmuş ve devletin zenginliğini, kudretini ve refahını arttırmak için düşünülmüş kaidelerden' bahsetmekteydi. Bu kısım daha sonra 'Milletlerin Zenginliği'nin nüvesini teşkil etti. Smith iki buçuk yıl Fransa'da seyahat etti ve orada yaşadı. Quesnay, Turgot, Diderot, Voltaire gibi zamanın ileri gelen Fransız aydınları ve devlet adamlarını yakından tanıdı. 'Milletlerin Zenginliği' üzerinde çalışmaya 1764 de Fransa'nın Toulouse şehrinde başladı.

Smith 'Milletlerin Zenginliği'ni 1776 da 53 yaşında iken tamamladı ve bastırıldı. Yaşadığı dönemde beşinci baskısı yapıldı ve Fransızca, Almanca, İtalyanca, Hollandaca ve İspanyolcaya çevrildi. Bu eser ekonomik liberalizmin «klasik kitabı» ve iktisat üzerine bugüne kadar yazılmış eserlerin en büyüklerinden biri oldu.

### III. ADAM SMITH'İN DAR ANLAMDA «EKONOMİK» OLMAKTAN ÇOK «SOSYAL» BÜTÜNLEŞME TEORİSİNİN BAŞLICA VARSAYIMLARI

Adam Smith'in dar anlamda 'ekonomik' olmaktan çok 'sosyal' bütünleşme teorisi şu temel varsayımlara dayanıyordu! 1) insan - yapısı hukuka üstün tabii bir düzen mevcuttur, 2) ekonomik faaliyetin temel saiki kişisel çıkarıdır; ve bu ikisinin birleşiminden, 3) kendi hâline bırakılmış 'serbest, hiç sınırlanmamış kişisel çıkar peşinde koşma' şahsın çıkarını olduğu gibi toplumun çıkarını da yükseltir, böylece tabii düzen çerçevesi içinde **çıkarların uyumuna** yol açar.

Smith'in tabii düzene kesin inancı vardı. Hocası Francis Hutcheson'un etkisi altında ana fikri 'sunisine karşın herşeyin doğal olanına güvenmek' olan natüralist felsefe okuluna bağlandı. Bu fikir zımnen tabii bir düzen bulunduğu ve onun insanlık tarafından sunî olarak yaratılan herhangi bir düzenden üstün olduğu inancını ifade eder. Böylece herhangi makûl bir sosyal organizasyon tabii düzenin gereklilikleri mümkün olduğu kadar uyumlu olarak hareket etmelidir. Bu, değişik

zamanlarda ve yerlerde değişik hareket tarzı ve politika anlamına geldi; bununla beraber, önemli olan fikir esasında 'tabii hukukun insan yapısı hukuka üstünlüğü' idi. (7)

Ahlâk felsefesi profesörü ve 'Ahlâk Duyguları Teorisi'nin yazarı olan Smith insan faaliyetleri için 6 saik veya itici güç gördü, ki bunlar : 1) kendi çıkarını düşünme veya kişisel çıkar, 2) sempati, 3) serbest olma arzusu, 4) mülkiyet hissi, 5) çalışma alışkanlığı, ve 6) mübadele, takas ve bir şeyi diğeri ile değiş - tokuş etme eğilimidir. En önemli ve temel saik kişisel çıkardır. (8) Ana eserin isminin de imâ ettiği üzere, ona göre iktisat, milletlerin zenginliği ile ilgilenir ve ekonomik faaliyet maddî zenginliğin peşinde koşmaya dayanır. Yaptığı şey, ekonomik hayatı diğeri insan faaliyetlerinden ve saiklerinden ayırmak, tecrit etmektir. Materyalist eğilimler hâkim unsurdur; ona göre «bir insanın karakteri çevresi tarafından belirlenir; işbölümü karaktere hakim olur, bunun tersi değil; ve insanlar tabiatın büyük bir makina benzeri oyununda piyonlar gibidirler». (9) Smith'in 'iktisadî adam'ın kişisel çıkar saiki bütün ekonomik faaliyetin, diğeri saiklerle birlikte, temel sürükleyici, itici gücü olarak vurgulanmıştır. Kendisinin ifade ettiği gibi :

«Biz akşam yemeğimizi kasabın, biracının veya fırıncının hayırseverliğinden değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerinden bekleyebiliriz. Onların insanlığıyla değil, kendi çıkarlarını düşünmeleri ile meşgul olur ve onlara asla ihtiyaçlarımızdan değil, kendi avantajlarından bahsederiz». (10)

Smith'in inancına göre insan saikleri öylesine dikkatle dengelenmiştir ki bir insanın çıkarı diğelerinininki ile çatışamaz; böylece, serbestçe kişisel çıkar peşinden koşulması çıkarların uyumu sonucunu doğurur. Her insanın kendi çıkarını kovalaması kendisinin olduğu kadar, öyle bir niyeti olmamasına rağmen, başkalarının yararlarını da arttırır. Bu hususu yine, kendi sözleriyle ifade etmek en uygun yol olarak gözüküyor:

(7) Eric Roll, A History of Economic Thought, Rev. and enlarged ed. (London : Faber and Faber Ltd., 1966) s. 143 - 144.

(8) Ibid., s. 146.

(9) Lewis H. Haney, History of Economic Thought (New York : MacMillan Company, 1936) s. 233

(10) Zikreden : Harry Schwartz, «Adam Smith... Adam Who?», Economic Impact, 1976. New York Times'den bu dergiye alınmıştır.

Smith'in görüşüne göre, rant bir tekel fiyatıdır. Yararlı arazi sınırlıdır, ve sahip olanlar emek ya da sermaye karşılığı olmayan bir ödeme elde ederler. Büyük bir servet veya yüksek ücretler yüksek ranta sebep olur. Arazi kiralyanlar emeklerinin doğal karşılığı olan doğal ücret seviyesini aşan (bazen tarım ürünlerine olan aşırı talepten doğan tesadüfi kazançlar nedeniyle) bir kısmını bırakmaya zorlanabilirler. Böylece, milli gelirin artan bir kısmı kâr geliri sağlıyanların aleyhine olarak arazi sahiplerine gider. Bununla beraber, arazi sahiplerinin yararları toplumun yararlarına zıt değildir zira rantlar genel servetteki artışla birlikte artar. Yüksek veya düşük ücretler yüksek veya düşük fiyatın sebebi olduğu halde, yüksek veya düşük rant fiyat seviyesinin neticesidir.

O sermayenin ve emeğin endüstriler arasında yada endüstriden tarıma veya bunun aksi yönde serbest dolaşımına herhangi bir müdahaleye de karşıydı. Böylece Smith «fizyokratlardan bile daha hararetli bir laissez - faire şampiyonu olur...» (13) Ücretler ve üretimin çeşitli yönleriyle ilgili bütün düzenlemeler ve tahditler devlet tarafından kaldırılmalıdır. Serbest rekabet sağlanmalı ve korunmalıdır, çünkü sadece tam rekabet doğal serbesti ile tutarlıdır. Üstelik yalnız tam rekabet her ferdin gayretlerinin tüm karşılığını elde etmesini sağlayarak kamu yararının yükseltilmesini temin eder. (14) İmtiyazlı durumlar ve tekelci haklar kaldırılmalı ve yenilerine izin verilmemelidir.

Smith'e göre işçilerin ve rant geliri sahiplerinin çıkarları toplumun genel çıkarları ile uyumludur. Fakat işadamlarının çıkarlarında durum aynı değildir; onlar kâr ile geçinirler ve çıkarları toplumun çıkarları ile aksi yödedir, çünkü artan rekabet ve azalan kârlar toplumun diğer sınıflarını yararlandırırken, onlar rekabet sınırlandırıldığında yüksek kârlar sağlarlar. O kendi çıkarlarını arttırmak için başkalarını feda etmeğe hazır ve arzulu olan işadamları sınıfı hakkında çok kuşkuluydu:

«Aynı ticaret mensupları eğlenmek ve vakit geçirmek için bile olsa nadiren bir araya gelirler, ama konuşmalar halka karşı kötü niyetli bir gizli anlaşma veya fiyatları yükseltmek için bir tertiple sona erer.» (15)

(13) Roll, op. cit., s. 148.

(14) Roll, op. cit., s. 149.

(15) Zikreden : Oser, op. cit., s. 51.

O halde işadamları genel refahı nasıl arttıracaklardır? Tam rekabet vasıtasıyla; devamlı olarak kendi kendilerini zenginleştirmeleri mümkün değildir, çünkü olağanüstü kârlar kendileriyle rekabet edecek diğer işadamlarını o sahaya çeker ve bu rekabet aşırı kârları silip götürür. Ama iç adamları hakkındaki bu kuşkusuna rağmen toplumda çıkarların uyumu ile ilgili iyimserliği, imtiyazlı durumların ve tekelci tatbikatın sadece devlet desteği ile mümkün olduğu ve onsuz muhafaza edilemeyeceği inancının sonucuydu.

Hükümeti özel mülkiyetin baş koruyucusu olarak gören Smith, özel mülkiyetin mevcudiyeti ve eşitsiz dağılıminın doğal uyumda karışıklıklara yol açabileceğini düşünmedi. Hatta çok büyük servetlerin ve gelir farklılıklarının varlığı halinde bile baskı ve sömürü olacağı endişesi yoktu; mübadele eşiş şeyler arasındaydı ve fertler kendi yararları ve kişisel çıkarları peşinde koşmakta iken görünmez bir el etkili bir biçimde toplumsal yararı arttırırdı. Beşerî kurumların kaçınılmaz eksikliklerine karşın tabii düzenin üstün iyiliği muhtelif yönlerden vurgulanmıştı. Bütün sunî imtiyazlar ve tahditler ortadan kaldırıldığı zaman «aşıkâr ve basit doğal serbesti düzeninin kendisini kabul ettireceğini» ileri sürdü. (16) Temel sosyal güç olan kişisel çıkar, serbest rekabeti gerekli kılan mantık çerçevesinde işçiye gayretlerinin uygun karşılığını sağlıyacak ve ayrıca artan sermaye birikiminin ve gelişen işbölümünün sebep olduğu servet artışından da herkese bir payın verilmesine yol açacaktır. Böylece «Milletlerin Zenginliği»ni yazdığında başlıca amacı politik olan, halkın mutluluğunu arttırmak isteyen ve bu amaçla mevcut düzeni değiştirecek politikaları şekillendirmeye çalışan büyük dünyevî filozof Adam Smith'in ekonomik liberalizminde bir sosyal uyum manzarası hüküm sürmektedir.

#### IV. TARİHİ UYGUNLUK

Smith eserini yazdığı zaman İngiltere dünyanın en gelişmiş ülkesiydi ve kendisi henüz sanayi devriminin gelmekte olduğundan tamamen haberdar değil idiyse de endüstriyel genişleme yoluna girmişti. Onun hücumunun asıl hedefi, toplumun verimsiz üyeleri, özellikle, mevcudiyeti endüstriyel kapitalizmin büyümesine ve yayılmasına en güçlü engelleri oluşturan imtiyazlı kimselerdi.

Himayeciliğe ve dış ticarete gümrük vergilerine hücum ederken sanayicilerin çıkarlarına hizmet ediyordu. Onun 'dev şirket karakteriy-

(16) Roll, op. cit., s. 146.

le' veya 'çıkar birliği için bir araya gelmek ve kötü niyetli anlaşma yapmak'la mücadele ederken iç tekellere ve imtiyazlı durumlara hücumu sanayiın daha fazla gelişmesine nüsait şartlar yarattı. Bu suretle, ileri sürülmekte olan işadamlarının çıkarlarının savunulması, 'toplumsal yararın savunulması' ile tesadüfen bir oluyordu. Aşırı bir laissez-faire taraftarlığında sanayicilerin kendilerini savunma amacı olmadığı açıktı. Onun yapmak istediği şey «yeni bir endüstriyel çağı kurmakta olan bu yeni insanların yaratıcılık ve girişim cesaretlerinden doğan toplumun prodüktif gücüne şiddetli tahditler koyan» (17) modası geçmiş merkantilist sistemden ne kaldıysa onları yıkmak, ortadan kaldırmaktı. Bu yolda o bütün toplumun refahının arttırıyordu.

Kısacası doğal serbestiyi vurgulayan ve mevcut sosyal düzen için ekonomik ve politik liberalizmi savunan Smith, kendi zamanında ve yakın gelecekte çok başarılıydı. Bu durumdan varsayımlarının uygun oldukları sonucunu çıkarabiliriz, ancak kısmen ve sınırlı anlamda; çünkü o kendi zamanının kendine özgü özelliklerini daima geçerli olarak kabul edip, kendi sosyal düzeninin sanki tarihî olarak şartlanmamış gibi evrensel bir açıklamasını yaptı. Kendi zamanında bile, başka bir büyük İngiliz filozofu Bentham yine 1776 da basılan 'Government and Fragment' adlı eserinde 'en fazla sayıda halka mutluluğun sağlanması için kişisel çıkarlar uyumlulaştırılmalıdır' görüşünü ifade etmişti. (18) Bir izleyicisi olan David Ricardo iyimser ve sosyal unsurları zayıflamış olmakla beraber Smith'in sistemi ile bir bütün olarak hemfikir oldu, fakat sosyalist izleyicileri laissez-faire dünyasında açıkca ortaya çıkan çıkar çatışmaları ve bunun sonucu fakirin istismarıyla tarihî gelişim içinde bu sistemin yeterliğinin gittikçe daha azaldığı gerçeğini belirtmekte gecikmediler.

## V. GÜNÜMÜZE UYGUNLUĞU

Smith'in sistemi kapitalizmin ilkel bir safhasını temsil etmede başarılıydı, ve klasik iktisat sisteminin temeli haline getirildi. Bununla beraber, sistemin yetersizliği gitgide daha açıkca görünür hale geldi ve özellikle Büyük Dünya Krizi (1929 - 1933) ile 'düzenli - işleyen ve kendi kendine dengeye ulaşan kapitalizm' fikri gerçekçi bir fikir olmaktan

(17) Eric Roll, «The Wealth of Nations 1976 - 1976» Lloyds Bank Review January 1976 Number 119, s. 21.

(18) Ibid., s. 21.



çıktı. «Laissez - Faire'in Sonu» (19) adlı makalenin yazarı John M. Keynes, daha sonraki eseri «Genel Teori»de (1936) kapitalist sistemi çöküntüden kurtarmak için oldukça farklı bir biçimde, devleti hep otomatik işlediği varsayılan genel çerçeve içine sokan tedbirler tavsiye ediyordu. Yine Keynes 1945 de Anglo - Amerikan finansal düzenlemelerinin savunmasını yaparken «ticaret hürriyetinin avantajları ile ekonomik denge- nin muhafazasını hiç gözetmeyen ve sadece kör güçlerin en sonunda bir çözüm yolu bulmasına güvenen bir laissez - faire sisteminin feci sonuçlarına karşı alınacak koruyucu tedbirleri birleştirmenin» doğru olacağı görüşünü ifade ediyordu. (20) Tabii günümüzde hâlâ serbest rekabet ve laissez faire sistemini. pür haliyle zaten bulunmamasına rağmen, mümkün olabilecek dünyaların en üstünü olarak gören L. Von Mises. (21) F. von Hayek, Lord Robbins ve M. Friedman gibi iktisatçılar vardır ama onlar «Kutsal Engizisyon'un İspanya'yı fethetmesi gibi İngiltere'de fikirleriyle hakimiyet kuran Ricardo'dan çok farklı durumdadırlar». (22)

Aşikârdır ki serbest rekabetçi piyasa mekanizmasının hâlâ işleyip işlemediği cevaplandırılması güç bir sorudur; ama geçen 200 yıl içinde piyasanın mahiyeti geniş ölçüde değişmiş bulunuyor. Rekabetle ilgili olarak John K. Galbraith şöyle diyor:

«En aşağı Adam Smith'in zamanından beri ekonomik faaliyetin otomatik düzenleyicisi ve devlet bir yana mevcut yegâne düzenleme mekanizması olarak düşünölmekte olan rekabetin yerini gerçekten başka şeyler almıştır». (23)

Smith'in zamanında prodüktif mekanizmanın herhangi bir kısmı (örneğin, işçi veya sermaye sahibi) rekabetin baskılarıyla çatışacak veya ona karşı koyacak kadar güçlü değildi, fakat artık durum öyle değildir. İşçi sendikaları karşı güç olarak gelişmişlerdir ve dev şirketlerin mev-

(19) John Maynard Keynes, *Essays in Persuasion*, (New York: W. W. Norton and Company, 1963) s. 312 - 322. Bununla beraber, Keynes'in hücum ettiği laissez - faire'in klasik modelin yerine kendi sistemlerini koyan Neo-klâsik modelin yerine kendi sistemlerini koyan Neo-klâsik iktisatçıların fikri olduğunu belirtmeliyiz.

(20) Roll (1976), op. cit., s. 21.

(21) Ludvig von Mises, Avusturya iktisat Okulunun önemli bir simasıydı birkaç yıl önce vefat etti.

(22) John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, (New York : Harcourt, Brace and World Inc., 1964), s. 32.

cudiyeti en gelişmiş kapitalist ülke ekonomisinin en belirgin özelliğidir. Bu suretle, hükümet müdahalesinin artışının da piyasa mekanizmasının kapsamını değiştirmesi gibi, çeşitli diğer faktörler piyasanın esas yön verme fonksiyonunu zayıflatmış bulunuyor. Bununla beraber, kişisel çıkar ve rekabet ilkeleri hâlâ tamamen görmezlikten gelinmeyecek kadar önemli temel davranış kaideleridir. Yaşadığımız dünya Smith'in dünyasından tamamıyla farklıdır ama yine de «dış görünüşün altına, derinlere bakarsak piyasa kanunları hâlâ farkedilebilir». (24)

Akşam yemeğini başkalarının hayırseverliğinden beklemeyip onların kişisel çıkarlarından bekleyişimiz, onların insanlığına değil kişisel çıkarlarını gözetmelerine hitabedişimiz ve asla onlara ihtiyaçlarımızdan değil kendi avantajlarından bahsedişimiz gerçeği Adam Smith'in ifade ettiğinden daha iyi şekilde ifade edilemez. Kişisel çıkar peşinde koşan bir fert varsayımı ile Smith iktisat teorisinde bir temel unsur haline gelen 'ekonomik adam'ı yarattı. Dr. Schwartz'ın belirttiği gibi saiklerin öneminin bu 'klasik ifadesi bugün hâlâ 1776 da olduğu kadar gerçektir (25). Ayrıca Profesör George J. Stigler, son zamanlarda Smith'in başarıları ve başarısızlıklarına ait bir değerlendirmesinde, onun çok kuvvetle diğerlerinden önemli üstün zaferinin' «rekabet şartlarında kişisel çıkarları peşinde koşan fertlerin davranışlarının sistematik analizini iktisat ilminin merkezine koymuş olmasıdır» demektedir ve bunu «Milletlerin Zenginliği'nin taç mücevheri» olarak nitelemektedir. (26)

Öte yandan, insan yapısı hukuka üstün bir tabii düzenin varlığı, ve bu tabii düzen çerçevesinde serbestçe çıkar peşinde koşmanın çıkarların uyumuna yol açacağı varsayımları da iktisat teorisinde temel olmuştur; bununla beraber, daha önce de işaret edildiği gibi serbestçe kişisel çıkar peşinde koşmanın sebep olduğu çıkarlar uyumu diye bir şey mevcut olmamıştır. Aksine, gerçek hayatta çıkarlar uyumundan çok çıkarlar çatışması beklenilebilir. Gerçekten klasik sistemin kendi keh-dine denge sağlama varsayımı bir yana, — ki doğru çıkmamıştır — bu nokta gerçek dünyada devlet müdahalesine neden artan ölçüde ihtiyaç duyulmuş ve hâlâ duyulmakta olduğunu açıklamada önemli bir faktör-

(23) John Kenneth Galbraith, *American Capitalism: The concept of countervailing power*. Revised edition. (Boston: Houghton Mifflin Company, 1968). s. 112.

(24) Heilbroner, *op. cit.*, s. 55 - 56.

(25) Schwart, *loc. cit.*

(26) George J. Stigler, «The Successes and Failures of Professor Smith» *Journal of Political Economy*, Volume 84, Number 6, December 1976, s. 1201.

dür. Bu varsayımlar bir 'devlete — karşı olma' ve 'organizasyona — karşı olma' eğilimi gösterirler, çünkü Smith'in zamanındaki devlet bir baskı devleti olarak nitelendirilebilir. (27) Gunnar Myrdal'ın ileri sürdüğü gibi, tabii hukuk felsefesi ve toplumda çıkarların uyumu varsayımı 'olan' ile 'olması gereken'in aynı şey olduğunu esasına dayanıyor-  
du; (28) veya başka bir deyişle, onlar gerçekçi olmaktan çok tamamiyle idealist idiler. Tarihi ortam böyle bir düşünceye imkân verecek durumdaydı. Daha önce belirtildiği gibi, Ricardo, diğer klasik iktisatçılar ve tabiatıyla K. Marx ve diğer sosyalistler tarihi gelişim içinde çatışan çıkarların farkına vardılar ve varlığını kabul ettiler; ve bunu yazılarında geniş ölçüde kullandılar. (29)

Bugün, sarayleşmiş Batı ülkelerinin en kapitalist olanlarında bile devlet ekonomik faaliyetlere şekil vermede ve düzenlemede önemli rol oynamaktadır. Müdahalelerin çıkarların tabii uyumunu bozmasından çok, eşitsizlikler ve çatışan çıkarlar devlet müdahalelerini gerekli kılmaktadır: birçok hallerde, çatışan çıkarlar devlet için, Keynes'in kör güçler dediği piyasa güçlerine müdahaleyi zorunlu kılmaktadır, çünkü Smith'in zamanının 'baskıcı devletinden' günümüzün 'modern refah devletine' doğru büyük değişiklikler olmuştur.

## S O N U Ç

Özetleyecek olursak şu sonuca verebiliriz: Klâsik iktisadın büyük temsilcisi Adam Smith'in varsayımları ve bunlar üzerine kurduğu sistem zamanımızda uygunluğunu geniş ölçüde yitirmiş bulunuyor; fakat bu onun büyük başarısının değerini azaltmaz. Gerçekten değindiğimiz çeşitli faktörleri gözönüne aldığımızda, Smith'in piyasa mekanizmasına daha çok eğilim göstermesi yanında, belki Profesör Sir Eric Roll'un şu

(27) Gunnar Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Regions* (London : Methuen and Co. Ltd. 1969), s. 138)-139.

(28) *Ibid.*, s. 136.

(29) *Ibid.*, s. 139 Myrdal şunları belirtiyor: «Bununla beraber, Marx'a göre, gördüğü toplumu ideal olmaktan çok uzaktı. O çevresinde gördüğü, ilkel kapitalist toplumun iç çelişkilerini analiz etti... Sabit denge nosyonu, asla onun zihnini kayıt altına sokmadı. ... Çıkarların uyumu doktrinini şiddetle eleştirdi.» Belki bu nedenle W. W. Leontief Marx'ı 'kapitalist sistemin büyük karakter okuyucusu' diye nitelindirmektedir. Wassily Leontief, «The Significance of Marxian Economics for Present Day Economic Theory», *American Economic Review Supplement*, March 1938 içinde.

saplanan trend fonksiyonunda orijin değişikliği yapılmamıştır.

Bu amaçla aşağıdaki verilere ikinci dereceden bir trend fonksiyonu uygulayalım :

TABLO: III

YILLAR	X	Y	XY	X <sup>2</sup> Y	X <sup>2</sup>	X <sup>4</sup>	Y <sub>t</sub>	Y <sub>t</sub>	Y <sub>t-1</sub>
1964	0	83	0	0	0	0	84	-	
1965	1	60	60	60	1	1	62	- 22	
1966	2	54	108	216	4	16	44	- 18	
1967	3	21	63	189	9	81	30	- 14	
1968	4	22	88	352	16	256	20	- 10	
1969	5	13	65	325	25	625	14	- 6	
1970	6	13	78	468	36	1296	12	- 2	
	21	266	462	1610	91	2275	266	- 72:6=- 12	

$$Y = 84 - 24X + 2X^2$$

orijin : 30.6.1964 X = 1 yıl

Uzun yoldan hesaplanan bu trend fonksiyonundaki ortalama değişmeyi bulmak için [1] formülünün uygulanmasıyla

$$b + 2c \cdot \frac{\sum X}{n} = - 24 + 2 \cdot 2 \cdot \frac{21}{7} = - 12$$

bulunur. Bu sonuçta yukarıdaki tablonun son sütununda bulunan sonuç ile aynı olduğundan [1] formülünün geçerliliği kanıtlanmış olmaktadır.

Aynı problem için [2] formülünün geçerliliği de incelenmek istenirse, 1967 yılını orijin alarak  $X_0 = 1967 = 3$ ,  $x = X - X_0$ ;  $x = X - 3$  dönüşümü ile

$$Y = 84 - 24(x+3) + 2(x+3)^2$$

$$Y = 84 - 12x + 2x^2$$

orijin : 30.6.1967 x = 1 yıl  
trend denklemini elde edilir .

Bu şekilde [1] ve [2] formülleri amprik olarak test edilmiş bulunmaktadır.

Ancak, bir zaman serisinde bazen olayların niteliği itibariyle mutlak değişmelerden ziyade bağıl değişmeler önemli olmakta, bu nedenle de bağıl değişmeler incelenmek istenmektedir. Örneğin milli gelirin mutlak artışı yerine bağıl artışı ile ilgilenilir veya fiatlar genel seviyesindeki değişmeler gene bağıl olarak açıklanmaktadır : "... fiatlar genel seviyesi beş yılda sadece % 19 arttığı halde..." (13).

Bağıl değişmeler söz konusu olunca, veriler o r a n cinsinden ifade olunacak ve mutlak değişmelerden çok , artış veya azalış oranları öncelik kazanacaktır. Bu nedenle de bağıl değişmelerin söz konusu olduğu zaman serilerinde mutlak değişmeleri ele alan polinomlar yerine verilerin logaritmalarını kullanan logaritmik trend fonksiyonları daha uygundur (14). Verilerin trend değerleri asli cinsten ifade edilmek istendiği takdirde de logaritmik fonksiyonlar biçimine dönüştürülecektir.

2) Üstel fonksiyonlar: logaritmik trend değerleri yerine asli değerlerin fonksiyonel ifadesi

olan üstel fonksiyonun derecesi bağıl değişme oranına bağlıdır. Bağıl değişme oranının aşağı yukarı sabit olduğu, diğer bir deyişle mutlak verilerin birbirinden çok farklı olmasına rağmen oranlarının sabit kaldığı durumlar için, bu özelliği yansıtan

$$\log Y = A + BX = \log a + X \log b \quad [3]$$

şeklindeki birinci dereceden logaritmik trend fonksiyonu kullanılması daha doğrudur.

Bu tür fonksiyon tipine uyan zaman serilerinde trend değerleri arasındaki oran sabit olduğundan (15), söz konusu değerler, b'nin  $b > 1$  veya  $0 < b < 1$  olmasına göre, artan veya azalan bir geometrik diziyi gerçekleyeceklerdir.

[3] ifadesindeki logaritmik trend fonksiyonu da asli trend değerleri cinsinden

$$Y = a \cdot b^X$$

olarak üstel fonksiyon cinsinden gösterilebilir (16).

Diğer taraftan, İktisat, Demografi ve İşletmecilik'te çok kullanılan

$$K_n = K_0 (1+r)^n$$

bileşik faiz formülü de geometrik artışa dayandığından  $Y = K_n$ ,  $K_0 = a$ ,  $(1+r) = b$  ve  $n = X$  konmak suretiyle üstel fonksiyon

$$K_X = K_0 (1+r)^X$$

bileşik faiz formülü cinsinden yazılabilir. Buna göre,  $r$ , zaman birimi başına düşen ortalama azalış veya artış oranıdır. Bu oran da ele alınan dönem boyunca sabit olduğundan aynı zamanda dönem süresindeki ortalama artış veya azalış oranını vermekte ve genellikle yüzde olarak ifade edilmektedir.

Birinci dereceden üstel fonksiyona uyan veriler yarı logaritmik grafikler üzerinde bir doğru meydana getirecekler veya olaya diğer açıdan bakılırsa, yarı logaritmik grafik üzerinde bir doğru oluşturan zaman serilerinin birinci dereceden logaritmik trend tipine uyacakları söylenebilecektir.

Bu nedenle de uygun trend denkleminin saptanmasına yardımcı olmak üzere veriler gerek aritmetik gerekse yarı logaritmik ölçekli grafiklere çizilerek genel durum hakkında bir fikir edinmelidir.

Aşağıda gösterilen Türkiye'nin kişi başına düşen G.S.M.H rakamlarının yarı logaritmik grafik üzerinde bir doğru oluşturduğundan hareketle söz konusu zaman serisi için logaritmik trend fonksiyonunu bulmaya çalışalım :

TABLO : IV

Türkiye'de kişi başına G.S.M.H.\*

Yıllar	G.S.M.H (TL)	D.E.I = $\frac{Y_X}{Y_{X-1}} \cdot 100$
1967	2874	104.8
1968	3013	103.1
1969	3108	103.1
1970	3214	103.4
1971	3467	107.8
1972	3621	104.4
1973	3707	102.3
1974	3888	104.8

\* 1968 üretim amilleri fiyatları ile verilmiştir.

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı 1975, D.I.E, Ankara, 1976, s. 376

TABLO: V

Yıllar	X	Y	log Y	X log Y	X <sup>2</sup>	log Y'	Y'
1967	-7	2874	3,45849	-24,20943	49	3,45761	2869
1968	-5	3013	3,47900	-17,39500	25	3,47667	2997
1969	-3	3108	3,49248	-10,47744	9	3,49573	3131
1970	-1	3214	3,50705	- 3,50705	1	3,51479	3272
1971	-1	3467	3,53995	- 3,53995	1	3,53385	3419
1972	-3	3621	3,55883	-10,67649	9	3,55291	3572
1973	-5	3707	3,56902	-17,84510	25	3,57197	3732
1974	-7	3888	3,58973	-25,12811	49	3,59102	3899
		26892	28,19455	1,60073	168	28,19455	26891

$$\log Y = a + bX$$

$$a = \frac{\sum \log Y}{n} = \frac{28,19456}{8} = 3,52432$$

$$b = \frac{\sum X \log Y}{X^2} = \frac{1,60073}{168} = 0,0953$$

yargısına katılmalıyız: Eğer Smith ve Keynes bugün yaşıyor olsalardı «temel eserleri birbirinden 160 yıl aralıklı olan bu iki büyük düşünür, ülke ekonomisini yönetecek genel ilkeler konusunda pek çok müşterek taraflar bulurlardı». (30)

---

(30) Roll (1976), op. cit., s. 22.